

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SUN‘ULLAH GAYBÎ‘NİN TEVECCÜHE DAİR BİR RİSÂLESİ: *TARÎKU‘L-HAK Fİ‘T-TEVECCÜHİ‘L-MUTLAK*

SUN‘ULLAH GAYBÎ‘S EPISTLE ON TAWACCUH: TARÎKU‘L-HAK Fİ‘T-TEVECCÜHİ‘L-MUTLAK

Büşra ÇAKMAKTAŞ*

Öz

Bu makalede XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında hayatını sürdürmüş olan Sun‘ullah Gaybî‘nin teveccüh kavramını etraflı bir şekilde ele aldığı *Tarîku‘l-Hak fi‘t-Teveccühi‘l-Mutlak* risâlesinin müellif hattı iki nüshasına dayanılarak transkripsiyonu yapılmış ve risâle tasavvufi açıdan incelenmiştir.

1025-1039/1615-1629 yılları arasında Kütahya‘da doğmuş olabileceği düşünülen Sun‘ullah Gaybî, ilk tahsilini Kütahya‘da tamamlamıştır. Gençlik yıllarında İstanbul‘a gelerek Bayrâmî-Melâmî Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi‘ye intisâb etmiştir. Muslihuddin Efendi yoluyla Halvetiyye‘ye de intisâb eden Sun‘ullah Gaybî‘nin 1087/1676 tarihinden sonra vefat ettiği düşünülmektedir. Hayatı boyunca manzûm ve mensûr formda pek çok eser kaleme almış olan Sun‘ullah Gaybî, Türk tasavvuf edebiyatının XVII. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden birisi olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sun‘ullah Gaybî, Teveccüh, Osmanlı sûfileri, Bayrâmî-Melâmîlik, XVII. Yüzyıl Osmanlı.

Abstract

In this article, the transcription of *Tarîku‘l-Hak fi‘t-Teveccühi‘l-Mutlak* epistle, in which Sunullah Gaybî, who maintained his life in the Ottoman area in the XVIIth century, discussed the concept of tawaccuh in detail, was made on the basis of two copies of the authors' manuscript, and the epistle was examined from the sufistic aspect.

Sunullah Gaybî, who is thought to be born in Kütahya between 1025-1039/1615-1629, completed his first education in Kütahya. He came to İstanbul during his youth and had initiation to Bayrâmî Malâmîs Oglan Sheikh İbrahim Efendi. It is thought that Sunullah Gaybî who was also committed to Halvetiyye through Muslihuddin Efendi and died after 1087/1676. Sun‘ullah Gaybî, who wrote many works in poetic and prose forms throughout his life, is regarded to be one of the most important representatives of the Turkish Sufi literature in the XVIIth century.

Keywords: Sun‘ullah Gaybî, Tawaccuh, Ottoman Sufis, Bairami-Malami, XVIIth Century Ottoman.

GİRİŞ

XVII. yüzyıl Osmanlısında hem bir sûfî hem de şâir olarak tanınan Sun‘ullah Gaybî, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1065/1655) yoluyla Bayrâmî-Melâmîliğe, Muslihuddin Mustafa Efendi yoluyla ise Halvetiyye‘ye intisâb etmiştir. Tasavvufi muhtevâyaya sahip çok sayıda eser kaleme alan Sun‘ullah Gaybî, bu eserleriyle Osmanlı tasavvuf düşüncesinin ve Türk tasavvuf edebiyatının en güçlü temsilcilerinden birisi haline gelmiştir. Sun‘ullah Gaybî‘nin eserleri incelendiğinde onun tefsîr, hadis, fıkıh ve ahlâk alanında önemli bir müktesebâta sahip olduğu, iyi düzeyde Arapça ve Farsça bildiği müşâhede edilmektedir. O eserlerinde mensûbu bulunduğu Bayrâmî-Melâmî ve Halvetî geleneklerin çeşitli görüşlerini işlemiş, döneminin dinî, tasavvufî ve sosyal ortamına ışık tutacak önemli bilgiler aktarmış, bu dönemde yaşanan semâ-devrân gibi bazı tartışmalara da değinmiştir. Sun‘ullah Gaybî vahdet-i vücûd, ma‘rifet, seyr ü sülûk, devir, insân-ı kâmil, aşk-muhabbet, rûh gibi tasavvuf düşüncesinin en mühim kavram ve meselelerine dair görüşlerini de hem manzûm hem mensûr formlarda ortaya koymuştur.

Eserlerinde tasavvufun en derin kavram ve meselelerini ele almasına rağmen anlaşılır bir dil ve üslûb kullanan Sun‘ullah Gaybî‘nin tasavvufî görüşlerini Yunus Emre, Mevlânâ, İbn Arabî, Sadreddin Konevî gibi tasavvuf geleneğinin düşünce kurucu sûfîlerine dayandırdığı görülmektedir. Bu itibarla kendisinden önce teşekkül etmiş, irfânî dil ve muhtevâ bakımından üst düzeyde ifadesini bulmuş olan tasavvuf düşünce geleneğini bir miras olarak kabul ettiği, ele alınan meseleleri XVII. yüzyılda kendi muhitinde tekrar gündeme getirerek bu düşünce geleneğinin süreklilik kazanmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Bu makalede de Sun‘ullah Gaybî‘nin hayatı, tasavvufî şahsiyeti ve eserleri kısaca ele alınacak, onun en önemli eserlerinden birisi olarak kabul edilen *Tarîku‘l-Hak fi‘t-Teveccühi‘l-Mutlak* risâlesinin yazma nüshaları, telif sebebi, yeri ve tarihine dair bilgi verilecektir. *Tarîku‘l-Hak fi‘t-Teveccühi‘l-Mutlak* risâlesinin

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı. bcakmaktas@sakarya.edu.tr

muhtevâsının tasavvufî bakımdan incelenmesinin ardından ise risâlenin transkripsiyonlu metni verilecektir.

1. Sun‘ullah Gaybî’nin Hayatı, Tasavvufî Şahsiyeti ve Eserleri

Eserlerinde adını “Kalburcuzâde Sun‘ullah Gaybî el-Kütahyevî”¹ ve “Sun‘ullah b. Ahmed b. Beşîr”² olarak kaydeden şâir, şiirlerinde “Gaybî” mahlasını kullanmakta³ ve “Sun‘ullah Gaybî” olarak tanınmaktadır.

Sun‘ullah Gaybî’nin doğum yeri ve tarihine dair kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla beraber onun 1025-1039/1615-1629 yılları arasında Kütahya’da doğmuş olabileceği düşünülmektedir.⁴ Babası Kütahya’da uzun yıllar müftülük vazifesi yapan “Müftî Dervîş” lakaplı “Ahmed b. Beşîr”dir. Ahmed b. Beşîr’in Elmalılı Sinan Ümmî’nin halifesi olduğu bilinmektedir.⁵

Sun‘ullah Gaybî tahsilini muhtemelen doğduğu, çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Kütahya’da yapmıştır.⁶ Onun tahsil hayatının detaylarına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte zâhiri ilimleri müftü olan babasından tahsil ettiği düşünülmektedir.⁷ Gençlik yıllarında İstanbul’a gelen Sun‘ullah Gaybî, *Sohbetnâme* adlı eserinde belirttiğine göre 1059/1649 tarihinde Bayrâmî-Melâmî Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi’ye intisâb etmiş ve altı yıl onun yanında kalmıştır.⁸ Sun‘ullah Gaybî Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi’nin 1055/1655 tarihinde vefat etmesi üzerine İstanbul’dan Kütahya’ya geri dönmüştür.⁹ *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak* risâlesini 1071/1660 tarihinde Karacaşehir Kasabası’nda yazdığı kaydı da bu bilgiyi bir bakıma doğrulamaktadır.¹⁰ Sun‘ullah Gaybî ayrıca *Risâle-i Halvetiyye vü Bayrâmiyye* adlı risâlesini ise 1073/1663 tarihinde yine Karacaşehir Kasabası’nda yazdığını kaydetmiştir.¹¹

Kaynaklarda Sun‘ullah Gaybî’nin ölüm tarihine ilişkin de kesin bir bilgi bulunmamaktadır. 1072/1649,¹² 1074/1663¹³ ve 1106/1694¹⁴ tarihleri verilse de onun 1087/1676 tarihinden sonra vefat ettiği düşünülebilir. Nitekim o *Risâle-i Esmâ* adlı eserini 1087/1676 tarihinde telif etmiştir.¹⁵ Sun‘ullah Gaybî’nin kabri ise Kütahya Musalla Mezarlığı’ndadır.¹⁶

Eserlerinde mensûbu olduğu iki farklı tarikat silsilesini kaydeden Sun‘ullah Gaybî, Bayrâmî-Melâmîyye ve Halvetiyye’ye intisâb etmiştir. Bayrâmî-Melâmîyye’ye Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi¹⁷ yoluyla¹⁸, Halvetiyye’ye ise Muslihuddin Efendi¹⁹ yoluyla intisâb eden²⁰ Sun‘ullah Gaybî’nin bazı

¹ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Esmâ*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1441/4, vr. 136b.

² Sun‘ullah Gaybî, *Rûhu’l Hakîka*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107, vr. 16b; Sun‘ullah Gaybî, *Akâidnâme*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 62/5, vr. 18a; Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Halvetiyye vü Bayrâmiyye*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1441/1, vr. 9b; Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 000292/02, vr. 47a.

³ Sun‘ullah Gaybî, *Dîvân*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1482, vr. 1a, 2a, 4a, 7a, 8a.

⁴ Bilal Kemikli (2000). *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yay., s. 14-15; Bilal Kemikli (2009). “Sunullah Gaybî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c. 37, s. 532; İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1932). *Kütahya Şehri*, İstanbul: Maarif Vekaleti, s. 235; “Gaybî, Sun‘ullah”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergah Yay., c. 3, s. 292.

⁵ Sun‘ullah Gaybî, *Mesele-i Süllük*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 1468, vr. 182b; Bilal Kemikli (1997). “Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî”, *AÜİFD*, XXXVII, s. 453; Kemikli, *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, s. 22; Kemikli, “Sunullah Gaybî”, *DİA*, c. 37, s. 532.

⁶ Kemikli, *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, s. 22; Kemikli, “Sunullah Gaybî”, *DİA*, c. 37, s. 532.

⁷ Hamza Güner (1967). *Kütahyalı Şairler*, Kütahya: Kütahya İl Basımevi, s. 148; Kemikli, *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, s. 31.

⁸ Sun‘ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 292, vr. 1b; Kemikli, *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, s. 22; Kemikli, “Sunullah Gaybî”, *DİA*, c. 37, s. 532; Abdülbâkî Gölpınarlı (1982). *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, s. 114.

⁹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 114; Kemikli, *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, s. 50.

¹⁰ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, vr. 47a.

¹¹ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Halvetiyye vü Bayrâmiyye*, vr. 15a.

¹² Mehmet Nâil Tuman (2001). *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları, c. 2, s. 735.

¹³ “Gaybî, Sun‘ullah”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 3, s. 292.

¹⁴ Güner, *Kütahyalı Şairler*, s. 149.

¹⁵ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Esmâ*, vr. 136b.

¹⁶ Kemikli, *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, s. 61; Kemikli, “Sunullah Gaybî”, *DİA*, c. 37, s. 532.

¹⁷ Sun‘ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, vr. 1b, 40b; Hayatı hakkında bilgi için bkz. Müstakîmzâde Süleyman Sa’deddîn, *Risâle-i Melâmîyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnü’l-Emin, nr. 3357, vr. 41a; Hüseyin Vassâf (2006). *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yay., c. 2, s. 483-485; Mehmed Nazmî Efendi (2011). *Hediyetü’l-İhvân: Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, haz. Osman Türer, İstanbul: İnsan Yay., s. 603; Şeyhî Mehmed Efendi (1989). *Vekâyü’l-Fudalâ*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., c. 1, s. 553; Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., c. 3, s. 760; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 90-113; Nihat Azamat (2000). “İbrahim Efendi, Olanlar Şeyhi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c. 21, s. 298-300; Selçuk Eraydın (1996). “İbrahim Efendi, Oğlan Şeyh”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yay., c. 8, s. 238; Ayşe Asude Soysal (2005). *XVII. Yüzyılda Bir Bayrâmî-Melâmî Kutbu: Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (2003). *Müfid ü Muhtasar*, haz. Bilal Kemikli, İstanbul: Kitabevi Yay., s. 21-59.

¹⁸ Sun‘ullah Gaybî, *Bîatnâme*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107, vr. 6a-6b; Sun‘ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, vr. 1b; Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Esmâ*, vr. 83b-84a.

¹⁹ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Şeyh Muslihiddin Mustafa Halvetî (2010). *Dîvân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatçı, İstanbul: H Yayınları, s. 8-17.

²⁰ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Esmâ*, vr. 83a-83b.

kaynaklarda Bektâşî-meşreb²¹ ve Hurûfî olduğu da iddia edilmiştir.²² Bazı tasavvufî görüşleri sebebiyle bir kısım çevreler tarafından mühlidlik ve zındıklıkla ithâm edilen Sun‘ullah Gaybî mensûbu bulunduğu Halvetiyye ve Bayrâmî-Melâmîyye’nin esaslarını açıklamak maksadıyla *Risâle-i Halvetiyye vü Bayrâmîyye* adlı bir eser de kaleme almıştır.

Sun‘ullah Gaybî’nin tasavvufî şahsiyetinin oluşmasında ve tasavvufî görüşlerinin şekillenmesindeki en etkili kimse Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi’dir. Nitekim *Sohbetnâme* isimli eserinde Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi’nin sohbetlerinde tuttuğu notları aktarmış, *Risâle-i Esmâ ve Bîatnâme*’de bu Bayrâmî-Melâmî silsilesini “silsiletü’z-zeheb” olarak kaydetmiştir.²³

Sun‘ullah Gaybî tasavvufî muhtevâyâ sahip manzûm ve ve mensûr formda çok sayıda eser kaleme almış ve bu eserleriyle Türk tasavvuf edebiyatının en önemli temsilcilerinden birisi haline gelmiştir. Onun eserlerinden bazıları *Dîvân*,²⁴ *Risâle-i Halvetiyye vü Bayrâmîyye*,²⁵ *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*,²⁶ *Sohbetnâme*,²⁷ *Risâle-i Esmâ*,²⁸ *Bîatnâme*,²⁹ *Rûhu’l-Hakîka*,³⁰ *Mekârimü’l-Ahlâk*,³¹ *Risâle-i Red-i Hulûl ve’l-İttihâd*,³² *Akâidnâme*,³³ *Mes’ele-i Sülûk*,³⁴ *Risâle-i Halli’d-Devrân*,³⁵ *Risâle-i İlm ü Amel*’dir.³⁶

2. Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak Risâlesi

2.1. Risâlenin Yazma Nüshaları

Sun‘ullah Gaybî’nin *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak* risâlesinin tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye kütüphanelerinde iki tanesi müellif hattı olmak üzere dokuz adet el yazması nüshası bulunmaktadır. Müellif hattı olan nüshalardan birisi Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları bölümünde 292 numarada kayıtlıdır.³⁷ 5 varaktan oluşan ve sülûs yazı tarzıyla yazılmış olan bu nüshanın her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. Risâlenin bulunduğu cilt içerisinde Sun‘ullah Gaybî’nin *Sohbetnâme* isimli eseri de bulunmaktadır.³⁸

Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak risâlesinin diğer müellif hattı nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü’nde 3137 numarada kayıtlıdır.³⁹ Her satırında 19 satırın bulunduğu bu nüsha beş varaktan oluşmaktadır. Ta’lik yazıyla yazılan risâlenin bulunduğu cilt içerisinde Sun‘ullah Gaybî’nin *Sohbetnâme* isimli eseri de bulunmaktadır.⁴⁰

Biz bu çalışmamızda *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak* risâlesinin Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları bölümünde 292 numarada kayıtlı bulunan nüshasını esas aldık. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü’nde 3137 numaralı nüshayla da karşılaştırarak iki nüsha arasındaki farkları dipnotta belirttik. Atatürk Kitaplığı’nda bulunan nüshayı A, Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan nüshayı ise B nüshası olarak ifade ettik.

Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak risâlesinin diğer el yazması nüshalarının künye bilgileri ise şunlardır:

- Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1327/02, vr. 11-16, 1071.
- Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 0291/04, vr. 31-33, 1071.
- Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 0107/02, vr. 10b-15b, 1185.
- Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, Millet Kütüphanesi, Ali Emir Şry., nr.

²¹ Abdülbâkî Gölpınarlı (1992). *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 8.

²² Abdullah Uçman (1982). *Rıza Tevfik’in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 193; Kemikli, “Sunullah Gaybî”, *DİA*, c. 37, s. 532; Kemikli, *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, s. 35.

²³ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Esmâ*, vr. 84a; Sun‘ullah Gaybî, *Bîatnâme*, vr. 6b.

²⁴ Sun‘ullah Gaybî, *Dîvân*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1482, vr. 1a-22a.

²⁵ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Halvetiyye vü Bayrâmîyye*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1441/1, vr. 9b-15a.

²⁶ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 000292, vr. 42b-47a.

²⁷ Sun‘ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 000292, vr. 1b-41a.

²⁸ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Esmâ*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1441/4, vr. 48b-136b.

²⁹ Sun‘ullah Gaybî, *Bîatnâme*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107, vr. 1b-10a.

³⁰ Sun‘ullah Gaybî, *Rûhu’l-Hakîka*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107, vr. 16b-18a.

³¹ Sun‘ullah Gaybî, *Mekârimü’l-Ahlâk*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 62/4, vr. 15a-17a.

³² Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Red-i Hulûl ve’l-İttihâd*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107, vr. 18b-20a.

³³ Sun‘ullah Gaybî, *Akâidnâme*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 62/5, vr. 18a-20a.

³⁴ Sun‘ullah Gaybî, *Mes’ele-i Sülûk*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 1468, vr. 178b-182b.

³⁵ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Halli’d-Devrân*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 1468/19.

³⁶ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i İlm ü Amel*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1441/3.

³⁷ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 000292/02, vr. 42-47.

³⁸ Sun‘ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 000292/01, vr. 1-41.

³⁹ Sun‘ullah Gaybî, *Risâle-i Teveccüh ve Murâkabe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 003137, vr. 41-45.

⁴⁰ Sun‘ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 003137, vr. 1-40.

001251, vr. 137-143, 1199.

- Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 000344/04, vr. 63-67, 1307.
- Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 0062/03, vr. 9b-14a, 1345.
- Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi, nr. 000422, vr. 11-15, t.y.

2.2. Risâlenin Te‘lif Sebebi, Yeri ve Tarihi

Sun‘ullah Gaybî bu risâleyi dervişlerden bazılarının kendisinden sırât-ı müstakîme götüren muhabbet ehlinin ve vahdet sırrına erişmiş olan ehl-i vahdetin teveccüh ve murâkabe konusundaki görüşlerini açıklamasını istemeleri üzerine kalem aldığını belirtmektedir.⁴¹

Risâlenin sonunda eserin 1071/1660 tarihinde Karacaşehir Kasabası'nda⁴² yazıldığı da kaydedilmiştir.⁴³

2.3. Risâlenin Muhtevâsı

Sözlükte “bir nesneye yönelmek”⁴⁴ anlamlarına gelen teveccüh bir tasavvuf terimi olarak “mürşidin müridini olgunlaştırmak maksadıyla ona nazar etmesi”⁴⁵ anlamında kullanılmaktadır. Sûfiler tarafından mürşidin müridine bakarak ona tesir edip eğiteceği, onun ruhunu olgunlaştırıp, kalbini feyz ile dolduracağı düşünülmekte ve mürşidin nazarının eğitici ve olgunlaştırıcı etkisine vurgu yapılmaktadır. Tasavvufî eserlerde mürşidin müridlerini kaplumbağanın yavrusunu yetiştirmesi gibi nazarıyla yetiştirdiği ifade edilmekte,⁴⁶ Hak ehli olan kimselerin nazarlarının faydalı olduğu, nazarı fayda vermeyen kimsenin sözlerinin de fayda vermeyeceği kabul edilmektedir.⁴⁷

Sun‘ullah Gaybî'nin mensubu bulunduğu Bayrâmî-Melâmîlik'te de mürşidin nazarı bir terbiye usûlü olarak kabul edilmekte, müridin kemâle, ancak mürşidinin nazarıyla ulaşabileceği, mürşidin nazarının müridde temizlik, saflık ve vecd hâsil edeceği düşünülmektedir.⁴⁸

Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak isimli risâlesinde Sun‘ullah Gaybî de teveccüh kavramını ele almakta ve bu konuya dair bazı açıklamalar yapmaktadır. Sun‘ullah Gaybî öncelikle insanın teveccühe hazır hale gelme sürecinden kısaca bahsetmekte ve bu noktada mücâhede, nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesini zorunlu görmektedir. Ona göre insan, kendisine şahdamarından daha yakın olan Hakk'a ancak zikir, vird ve ibâdet erbâbı olan ebrârın mücâhedesıyla ulaşabilir. Nitekim hakikat erbâbı ve vahdet ashâbı olan kimseler nûr-ı hakikî olan Hakk'ın zâtına ancak nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesiyle vâsıl olunabileceğini düşünmüşlerdir. Nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesi ise ancak kalbin kesretten tamamen temizlenip, havâtırdan arındırılmasıyla gerçekleştirilebilir. Böylece bu arınmış olan nefis ve kalble yapılan teveccüh ve murakabe sonucunda da Hakk'a vâsıl olunur.⁴⁹

Kalbin temizlenmesi konusu üzerinde önemle duran, “Evimi temiz tutun.”⁵⁰ âyeti ve “(Yere göğe sığmadım, mümin) kulunun kalbine sığdım.”⁵¹ hadisiyle de bu hususa işaret edildiğini düşünen Sun‘ullah Gaybî, kalbi “hâne-i hüda” ve “dâr-ı mülk-i kübrâ” olarak tanımlamaktadır. Sun‘ullah Gaybî bu sebeple kalbi mâsivâdan temizlemeyi ve aşk ateşiyle aydınlatmayı Hakk'a vâsıl olma yolundaki en önemli adımlardan birisi olarak sunmaktadır. Nitekim ona göre kalb, güzel ahlak ve güzel vasıflarla süslenmediği müddetçe Hakk'ın tecellilerini müşâhede edemez. O halde sırât-ı müstakîmin hakikatine ancak selîm bir kalbe sahip olarak ulaşılabilir.⁵² Bu bağlamda aşk-ı hakikî ve hubb-ı zatînin gerekliliğine de vurgu yapan Sun‘ullah Gaybî, Hakk'ın muhabbetiyle dolan kimselerin Hakk dışındaki her şeyle ilgi ve alakalarını keseceklerini, “Kendini bilen Rabbini bilir.”⁵³ hadîsi gereğince önce kendi nefislerini tanıyarak sonunda

⁴¹ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 42b.

⁴² Karacaşehir bugün Eskişehir ilinin Odunpazarı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁴³ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 47a.

⁴⁴ Mütercim Âsım Efendi (2013). *el-Okyanusu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhîd*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, c. 6, s. 5613.

⁴⁵ Reşat Öngören (2010). “Şeyh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c. 39, s. 51.

⁴⁶ Süleyman Uludağ (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, s. 272; Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî (1986). *Tabakâtü's-Süfîyye*, thk. Nureddin Şüreybe, Haleb: Dârü'l-Kitâbi'n-Nefis, s. 169, 328.

⁴⁷ Ebû Hafs Sühreverdî (2001). *Avârifü'l-Maârif*, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, c. 1, s. 202.

⁴⁸ Osman Hakikî Bey, *İrşâdnâme*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1429, vr. 31-32; Sarı Abdullah Efendi (1872). *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, c.1, s. 414-415, c. 2, s. 279; Sarı Abdullah Efendi (1872). *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, s. 76; La'lizâde Abdülbâkî, *Şerh-i Kasîde-i Meslekü'l-Uşşâk*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 636, vr. 208b-211b; Abdülbâkî Gölpinarlı (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, s. 249.

⁴⁹ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 42b-43a.

⁵⁰ Bakara 2/125.

⁵¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/99.

⁵² Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 44a.

⁵³ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/262

ma'rifetullâha da ulaşacaklarını belirtmektedir.⁵⁴ Sun'ullah Gaybî Hak yolundaki velilerin böyle kalbi selîme sahip olabilmek için teveccüh ve murâkabeyi gerekli gördüklerini, tâliblere de teveccüh ve murâkabeyi tavsiye ettiklerini ifade etmektedir.⁵⁵

Sun'ullah Gaybî'nin teveccüh konusunda dikkat çektiği en önemli husus ise teveccühün kime yapılacağıdır. Ona göre teveccüh ya bir insân-ı kâmile ya da Hakk'ın kendisine yapılmalıdır. Fakat o, Hakk'ın mutlak vücûdunun mechûl-i mutlak mertebesinde olması ve bu mertebede O'nu idrâkin mümkün olmaması sebebiyle Hakk'ın isim ve sıfatlarının bir tecellisi olan "insân-ı dânâ"ya yani insân-ı kâmile teveccühün daha kısa ve emniyetli bir yol olduğu görüşündedir.⁵⁶ Sun'ullah Gaybî *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak* risâlesinde bu hususu manzûm bir şekilde şu sözlerle de dile getirmiştir:

"Hüdâ'ya ermek istersen Hüdâ'ya ermiş bul evvel
Çü buldun yoluna harc eyle mâl ve cisimle cânı
Âna şol denlü gönül ver ki gayrin sevgisi kalksın
Sakın ayırma gönül gözün yüzünden kıble bil ânı
Seni sen Hak katında otururam deyu farz eyle
Gönül yüzün ayağına sürüb özünü kıl fânî
Onun sevgisi gönlünü şu denlü eylesün hâlî
Neye baksan gözüne görüne ol pîr-i nûrânî
Bu hâl üzere gece gündüz gönül bekler isek dâim
Görünür gözüne şübhe edinme vech-i yezdânî."⁵⁷

Sun'ullah Gaybî bu bağlamda tâlibin insân-ı dânâya meyl, muhabbet ve aşkında çaba ve gayret sarf ederken ifrâta düşmekten sakınması gerektiğini hususunda uyarıda bulunmaktadır. Ona göre aşkın ve muhabbetin hakikati insanın bütün organ ve uzuvlarında, hatta damarlarında dahi Hakk'ın bulunması, ruhunun hayat makamında gezip, söylediği, dinlediği, gördüğü, tuttuğu, yürüdüğü her şeyin Hakk ile olmasıdır. Nitekim bu hususa "Ârifin kalbi Hazret-i Hak, organları ise ona açılan kapılardır." sözüyle de işaret edilmiş, böylece insanın zâhirî duyularının adeta bâb-ı Hak mesâbesinde olduğu dile getirilmiştir.⁵⁸

Sun'ullah Gaybî'nin teveccüh konusunda dikkat çektiği diğer bir husus ise insân-ı kâmilin nazarının önemidir. Ona göre kurbağanın yumurtasını bakışıyla gözetmesi gibi mazhar-ı zât-ı kibriyâ ve mir'ât-ı cemâl-i hüda olan insân-ı kâmilin nazarı da mürîdinde aşk ve muhabbet hâsıl etmektedir. O halde mürîdin insân-ı kâmilin yüzüne bakmaktan bir an bile gafil olmayıp, havâtırdan arınarak hicâbları kaldırması gerekmektedir. Mürîd böylece en yüksek mertebe olan gayb ve fenâ mertebesine ulaşır, beşeriyetten, ikilikten ve mâsivâyâ dair düşüncelerden kurtulur.⁵⁹

Sun'ullah Gaybî eserinde müntesibi bulunduğu Olanlar Şeyhi İbrahim Efendî'nin teveccühe dair görüşlerini sunduğu bir manzûmesini de nakletmektedir. Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi bu manzûmesinde insân-ı kâmile teveccühte bulunmayı tavsiye etmekte, onun huzurunda huzûr-ı kalb ile fânî varlığı mahv etmenin gerekliliğinden söz etmektedir. Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye göre her nefeste bu şekilde teveccüh üzere olunmalıdır. Böylece mürîd feyz ve ihsâna nail olabilir.⁶⁰

Sun'ullah Gaybî'nin *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak* risâlesinde atf yaptığı tek kaynak Gazâlî'nin *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eseridir. Bunun yanı sıra o bazı tasavvufî eserlerde teveccühün çeşitlerinden bahsedildiğini ve bunlara dair detaylı açıklamalar yapıldığından söz etmektedir. Buna göre tahkik ehli sûfilerden bazıları teveccühün insanın kendini yok, yalnızca Hakk'ı var kabul etmesi, bunu şüphesiz ve yakînen anlaması olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sûfilere göre teveccüh bir başka ifadeyle insanın zâhirinde organlarının, bânında ise tüm hislerinin, yani bedeni ve ruhunun Hakk'ın zâtının güneşinin ışıkları olduğunu bilmesidir. İnsan daima kendi varlığını yok bilmeli, onu nefyetmeli, ezeli ve ebedî olan tek varlığın Hak olduğunu isbat etmelidir. Sûfilerin sözünü ettiği bu teveccüh nefy ve isbâtan ibarettir. Kelime-i tevhîd de bu anlamda teveccühü ifade etmektedir.⁶¹

Sun'ullah Gaybî'ye göre tedkik erbâbı bazı kimseler ise teveccühün eşyânın sûret, taayyün ve hakikatlerini bilmek olduğunu düşünmüşlerdir. Bu kimselere göre bunların hakikatinin ise ayn-ı Hak olduğunu bilmek gerekmektedir. Nitekim "(Kulumu sevince gören gözü, duyan kulağı, tutan eli olurum.) Artık o benimle duyar, benimle görür."⁶² kudsî hadîsi de bu manayı ifade etmektedir. Teveccühün bu

⁵⁴ Sun'ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 43a-43b.

⁵⁵ Sun'ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 44a.

⁵⁶ Sun'ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 44a.

⁵⁷ Sun'ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 45a.

⁵⁸ Sun'ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 44a.

⁵⁹ Sun'ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 44b.

⁶⁰ Sun'ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 45a.

⁶¹ Sun'ullah Gaybî, *Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak*, vr. 45b.

⁶² Buhârî, "Rikâk", 38.

türünde nefye yer olmayıp, yalnızca isbât söz konusudur.⁶³

Sun‘ullah Gaybî ehl-i Hak’tan bazılarının ise teveccühü “Eşyanın iki kısım olduğuna inanmak” şeklinde tanımladıklarını ifade etmektedir. Buna göre eşyanın bir kısmı hâriçte mevcûd olanlar, diğer kısmı ise zihinde mevcûd olanlardır. Hâriçte mevcûd olanlar dört unsur ile meydana gelmiştir. Yaratılmış tüm varlıkların gerek zihnî gerekse hâricî olarak itibârî bir varlığa sahip olduğunu belirten Sun‘ullah Gaybî’ye göre bu varlıkların durumunu anlayan kişi onları hâriçte gördüğünde onlarda Hakk’ı müşâhede etmeye başlar. Hatta bu varlıklardan herhangi bir tanesini düşünse dahi fikir ve hayâlinde Hakk’ı müşâhede etmeye başlar.⁶⁴

Ehlullahtan bazılarının ise teveccühü “Kelime-i tevhîdi veya Allah’ın ismini bir kağıda yazıp, ona bakarak manasını kalbine nakş etmek” olarak gördüklerini belirten Sun‘ullah Gaybî, bu kimselerin bu şekilde mâsivâyâ dair düşünceleri ve havâtırını gönülden silmeyi, kalbi bütün eşyâdan hatta teveccüh ettiği şeyden dahi boşaltmayı, kendi varlıklarından dahi fânî olmayı amaçladıklarını belirtmektedir.⁶⁵

Sun‘ullah Gaybî’ye göre hakikat ehlerinden bazıları da teveccüh eden kimse ile teveccüh edilen arasındaki münasebet üzerinde durmakta, teveccühü gözü bir nesneye dikip, asla kırpmadan zâhiri ve bâtınıyla ona yönelmek olarak görmekte, havâtırın sadece bu şekilde yok olacağını düşünmektedirler. Onlara göre ancak bunun sonucunda gaybet ve fenâyâ ulaşılabilir. Sun‘ullah Gaybî bazı Hak ehline göre ise teveccühün tabir edilemeyecek bir durum olduğunu belirtmekte, bu kimselerin teveccühün mürşid-i kâmilin nazar, inâyet ve himmetiyle tâlibin kabiliyetine göre hâsıl olacağını düşündüklerini söylemektedir.⁶⁶

2.4. Risâlenin Transkripsiyonunda İzlenen Yol

Risâlenin transkripsiyonunda uzun “a, u, i” harfleri, şapka işareti kullanılarak “â, û, î” şeklinde yazılmıştır.⁶⁷ Sakin olan “ayn” harfi ters apostrofla (‘),⁶⁸ hemze ise kesme işaretiyle (’) gösterilmiştir.⁶⁹ Kaf ve gayn harfinden sonra gelen uzun “a, u, i” harfleri, “â, û, î” şeklinde yazılmıştır.⁷⁰ Eklerdeki ünlülerde büyük ölçüde günümüzdeki kullanıma uygun hale getirme yolundan gidilmiş,⁷¹ edatlarda metne sadık kalınmış,⁷² Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsında metindeki şekil korunmuştur.⁷³ “dad” harfi Türkçe’deki yaygın kullanıma göre “z” ya da “d” harfiyle gösterilmiştir.⁷⁴ Buna ilaveten Arapça ve Farsça terkipler orjinaline uygun şekilde yazılmış olup,⁷⁵ metin içerisinde geçen Arapça ve Farsça ifadeler ise dipnotta tercüme edilmiş ve kaynaklarına dair bilgi de verilmiştir. Sayfa başlarında, köşeli parantez içerisinde asıl metindeki varak numarası belirtilmiştir.

2.5. Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak Risâlesinin Transkripsiyon Metni

[42b]

Bismillâhirrahmânirrahîm

El-hamdülillâhi alâ külli hâl ve’s-salâtu alâ enbiyâihî ve evliyâihî zî’l-kemâl.

Emmâ ba’d: Fukarâ ve dervîşân bu biçâre ve ser-gerdândan sırât-ı müstakîme mühtedî olan erbâb-ı muhabbet zümresinin ve sırr-ı vahdete muttali’ olan ashâb-ı vahdet fırkasının teveccüh ve murâkabelerinin semtini beyân ve resm ve erkânını iyân eylemek bâbında bir risâle-i müfide cem’ olunması gâyetü’l-gâyet matlûbumuzdur deyu ricâ eylediklerinde bi kadri’l-bızâa me’mûllerine icâbe olundu. Bi feyzihî Teâlâ.

Ey tâlib-i Hak ve âşık-ı muhakkik bilgil ki fi’l-hakîka künh-i zât münezzeh anî’l-cihât ve zât-ı müsemmâ mechûlü’l-âsumâna tarîk, boynun ünûb damarından yakın olan lâ-mekân ve bî-nişân ve hüve meaküm burâkına süvâr olup dil ve cân ile revâne olmaya münhasır ve mahsûs olmakla evrâd ve ezkâr ve esmâ ve a’mâl vesâir ebrâra mücâhede ve iştigâl ile hakikat-i hâli müşâhede ve muâyene muhâl görünmenin cemî’-i erbâb-ı hakikatın muhakkikîni ve ashâb-ı vahdetin müdekkikîni ittifâkı ile maksûdun bî’z-zât olan nûr-ı hakîkî ve rûh-ı izâfî ve zât-ı pâke [43a] vusûl tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb ve cem’iyet-i bâtın tahsil eyleyip âyîne-i misâl jeng-i kesretten mücellâ ve havâtır-ı reddiyyeden müberrâ bir nefis-i müzekkâ ve dil-i musaffânın teveccüh ve murâkabesinden gayriden mümteni’u’l-vusûl oldu ise Cenâb-ı Hakk’ın ve feyyâz-ı mutlakın ⁷⁶ طَوْرًا بَيْتِي ve ⁷⁷ وَسَعَى قَلْبُ عَبْدِي nassının işâretleri mücibince gönül ki hâne-i hüda ve dâr-ı mülk-i

⁶³ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, vr. 45b.

⁶⁴ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, vr. 46a.

⁶⁵ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, vr. 46b.

⁶⁶ Sun‘ullah Gaybî, *Tarîku’l-Hak fi’t-Teveccühi’l-Mutlak*, vr. 46b-47a.

⁶⁷ Fukarâ, dervîşân, matlûb...

⁶⁸ İsti’dâd, muttali’...

⁶⁹ Mir’at, mü’min’...

⁷⁰ Kâbiliyyet, hakîkî, nukûş, gâfil’...

⁷¹ Gelip, olup, gidip’...

⁷² İçün, üzre, deyu’...

⁷³ Kemâ yenbağî, şikârgâh, rehnümâ’...

⁷⁴ Feyyâz, bızâa’...

⁷⁵ Mümteni’u’l-vusûl, mechûlü’l-âsumân’...

⁷⁶ “Evimi temiz tutun.” Bakara 2/125.

kübâdır. Cemî'-i mâsivâdan tathîre ve aşk âteşi ile tenvîre emr olunduk. Beyt:

Tâ nefsi müberrâyı menâhî olmaz
Dil âyine-i nûr-ı ilâhî olmaz.

Mâdem ki tâlib-i Hüdâ'dan hâne-i Hüdâ olan kalbini tehallî ve tahallî bulunmadıkça Cenâb-ı Kibriyâ'nın zâtından tecellî ve tesellî bulunmaz. Nazım:⁷⁸

İder lütfuyla dâim ol tecellî
Hemân eyle mahalli sen tahallî
Dahi eyle muhabbetle tehallî
Ki zâhir ola sende tâ tecellî
Zîre ânın eder her⁷⁹ yerde nûru
Kavâbil muktezâsınca zuhûru
Olur yani mahalle göre rûşen
Nitekim şems-i nûru tâkalardan
Tecellî-i dâim ve ma'nâda birdir
Ki gelmez gitmez ve etmez tekrâr.
İmdi hakikat-i sırât-ı müstakîm dedikleri ol kalb-i selîm oldu ki zât-ı pâkin

جنتى للمطيعين وذكرى للذاكرين و انا خاصة للمحبين⁸⁰

kelâmının fehvâsınca aşk-ı hakîkî ve hubb-ı zâtî ile müşerref ve âbâd ve Hak'dan gayri nukûş-ı mâsivâdan bi'l-küllîyye âzâd olup [43b] ⁸¹ من عرف نفسه فقد عرف ربه muktezâsınca ma'rifet-i nefsi râh bulmakla rabbisinden âgâh ola.

Pes bu mekûle kalb-i selîm tahsîline ve teveccüh ve murâkabe tekmîline meşâyıh-ı izâm ve evliyâ-yı kirâm bi haseb-i safâ-yı fitrat-ı aslî ve kemâl-i kabiliyyet-i isti'dâd-ı cibillî kalb-i şerîflerine lâmi' ve sırr-ı latîflerine tâmi' olan resm ve âyîn üzere tâliblerine râh-bîn olmuşlardır. Ammâ cümleden ecmel ve ekmel ve akreb ve eshel olan budur ki

مisdâkınca ذكر كثير اشارت است بمحبت حق⁸² nass-ı şerifinde اذكروا الله ذكرا كثيرا⁸²

و ورد المحققين اسقاط الهوى و محبت المولى⁸⁴

minvâlince zikr-i muvahhidîn ve vird-i muhakkıkîn ıskât-ı hevâ ve muhabbet-i mevlâ olup

لا يستعرق الحب و المحب الا اذا كان محبوبه الحق او احدا من جنسه⁸⁵

beyânınca ve muhabbet-i küllisini müstağrak olmak mahbûb yâ insân-ı kâmil yâ Hak olmaya mahsûs olmanın Cenâb-ı Hak ise âşık-ı vücûd-ı mutlaka nisbet meçûl-i mutlak mertebesinde bulunmakla zihnin ona teveccühü müteassir belki müteazzir olup lâ-cerem muhabbet-i Mevlâ

ان الله خلق آدم على صورته وعلى صورة الرحمن⁸⁶

şehâdetiyle câmi'-i zât ve sıfât ve esmâ olan insân-ı dânyaya muhabbetten ibâret olmakla teveccüh ona müteayyin ve münhasır oldu. Nitekim bu ma'nâya remz ve îmâ eyleyip buyurmuşlar. Kıt'a: [44a]

Şol mürid kim yolu toğruldu Hakk'a
Bir nişânı vardır onun mutlaka
Evvel gerekdir şeyhine Hak'dır diye
Hak'dan ayrı bir işi yokdur diye.

Pes bu mukaddemât-ı tahkikiyyeye kemâliyle i'tibâr ve mefhûmât-ı hakikiyyesine kemâ yenbağî ikrâr müyesser olacak tâlib-i sâdika ehemmi ve âşık-ı muhibbe elzem budur ki, insân-ı dânyanın meyl ve meveddet ve aşk ve muhabbetinde bir mertebe cidd ve sa'y ve ifrât ve dikkat eyleye ki, hakikat-i aşk ve muhabbet cemî'-i eczâ ve a'zâsına kan mecrâsına cereyân ve kuvâ-yı rûhaniyyesine hayât makâmına sereyân eyleyip dilinde söyleyen ve kulağında dinleyen, gözünde gören ve gözüne görünen, elinde tutan ve ayağında yürüten cümle hemân ol olup

قلب العارف حضرت الله و حواسه ابوابها⁸⁷

misdâkınca havâss-ı zâhiresini bâb-ı Hak olmak üzere tahkîk ve kalb-i gaybîsini hazret-i gayb-ı mutlak olmak üzere tasdikden bile bile güzer eyleyip, hakkânî nazar vâsıtasıyla şiddet-i muhabbetten ve kemâl-i ittihâdından

⁷⁷ " (Yere göğe sığmadım, mümin) kulumun kalbine sığdım." Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/99.

⁷⁸ B nüshasında "Nazım" kelimesi bulunmamaktadır.

⁷⁹ B nüshasında "her" kelimesi bulunmamaktadır.

⁸⁰ "Cennetim itaat ve ibadet edenler içindir. Zikrim, zikredenler içindir. Bense özellikle sevenler içinim." Deylemî, *İrşâdü'l-Kulûb*, I/60.

⁸¹ "Kendini bilen Rabbini bilir." Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/262.

⁸² "Allah'ı çokça zikredin." Ahzab 33/41.

⁸³ Allah'ı çokça zikretmek Hakk'a olan muhabbetin işaretidir.

⁸⁴ Muhakkıkların zikri hevâyı yok eder ve Mevlâ sevgisidir.

⁸⁵ "Sevgi, sevilen Hak ise veya hemcinsi ise seveni bütünüyle kuşatabilir." İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. 8, s. 180.

⁸⁶ "Allah Âdem'i kendi sûretinde/Rahmân sûretinde yarattı." Buhârî, "İsti'zân", 1.

⁸⁷ Ârifin kalbi Hazret-i Hak, organları ise ona açılan kapılardır.

minvâlince nâzır olduğum cemâl, cemâl-i Hak ve hâzır olduğum meclis, ayn-ı vücûd-ı mutlak deyip bu mu'tekad üzere derûn-ı dilden ve cân u gönülden⁸⁹ müteveccih ve murâkibe ve tarîk-i teveccüh ve murâkabede ale'd-devâm muvâzıb ola ki:

چلچله بنشست و صوفی ره نیافت
چلچله بهتر زان چل چله

işâretinin [44b] mazmûnuyla çelçele yani kurbağa yavrusun çıkarınca beyzasına nazarın ve hirre matlûbun şikâr edince şikârgâhından⁹⁰ hâlî eylemediği gibi yirmi dört saat ki yirmi dört bin nefestir. Duhûl ve hurûcunda kendi kalb-i latîfin pâsbân ve lahm-ı sanevberîsinin nıgehbanı olup, mazhar-ı zât-ı kibriyâ ve mir'ât-ı cemâl-i hüdâ olan insân,⁹¹ insân-ı dânanın sûret-i şehâdisini hazîne-i hayâlinde hıfz ve zabt ve alâka-i aşk ve muhabbeti ile cân ve dilini âna bir mertebe kayd ve rabt eyleye ki gönlü gözü ile dânanın hayâli yüzüne bakmaktan bir nefes gâfil ve bir ân zâhil olmayıp yetmiş bin havâtır def' eylemekle yetmiş bin hicâbı ref' eyleye. Tâ ki beyt:

تجلی خدا به ناگاه آید
و لیکن بر دل آگاه آید⁹²

beşâretiyile ehl-i saâdetin mütemennâsı, derece-i ulyâsı olan mertebe-i gayb ve bî hodiyyet ve fenâ ki fi'l-hakîka gönülden âsâr-ı beşeriyet ve râyiha-i isneyniyet ve efkâr-ı mâsivâ muzmahil ve mün'adim olmaktadır.

جذبة من جذبات الحق توازی عمل الثقلین⁹³

muktezâsınca zuhûr-ı cezbe-i ilâhiyye ve inâyet-i rabbâniyyeye ve tecelliyât-ı zâtiyyeye müsâdif olmakla dâire-i vahdette vulûc ve pâye-i hakîkate urûc müyesser ola. Sultân-ı evliyâ sümmiye Halîl-i Kibriyâ Hazret-i pîr-i rûşen-zamîr-i münîr bu tefâsîlin neticesin birkaç ebyât-ı ra'nâ ile tâlib-i Hakk'a rehnümâ olmuştur.

Nazım: [45a]

Bu sırra ermek istersen bu sırrın ehlin iste bul
Fedâ eyle yoluna ehl-i sırrın cisimle cânı
Huzûrunda oturdukda teveccüh üzere ol dâim
Müdâmı her nefesde kalbinin olgil nıgehbanı
Huzûrunda huzûr-ı kalble mahv-ı vücûd eyle
Hakikat böyledir bilgil bu sırrın resm ve erkânı
Bu sırrın sâhibine hâne-i kalbde niyâz eyle
Gönül gözü ile bak sır yüzüne bekle mîzânı
Bu hâl üzere teveccüh üzere olsan her nefes her ân
Erişir cânına ol zât-ı pâkın feyz ve ihsânı.

Hazret-i pîrin kelimât-ı kudsiyyeleri kemâ yenbagî fehm olunmak için vâridâtımızdan bir kaç ebyât ve izâhât zamm olunmuştur. Li münşiihî:

Hüdâ'ya ermek istersen Hüdâ'ya ermişî bul evvel
Çü buldun yoluna harc eyle mâl ve cisimle cânı
Âna şol denlü gönül ver ki gayrin sevgisi kalksun
Sakın ayırma gönül gözün yüzünden kıble bil ânı
Seni sen Hak katında otururam deyu farz eyle
Gönül yüzün ayağına sürüb özünü kıl fânî
Onun sevgisi gönlünü şu denlü eylesün hâlî
Neye baksan gözüne görüne ol pîr-i nûrânî
Bu hâl üzre gece gündüz gönül bekler isek dâim
Görünür gözüne şübhe edinme vech-i yezdânî.

Kimyâ-yı Saâdet' te mezkûr ve sâir kütüb-i vahdette mestûr olan teveccühât-ı erbâb-ı hakâyık ve murâkebât-ı ashâb-ı dekâyık dahi beyân ve iyân olsun ki her tâifenin ahvâli tâlibe pûşide ve nihân kalmayıp herkanı mezhebe zâhib ve herkanı mesleke râgıb olursa ona müteveccih ve murâkib ola. Cümleden erbâb-ı tahkîkât ekâbirinden bazısı bunun üzerinde der ki teveccüh ibârettir ândan ki, sen dâim kendunu hakikat yok ve Hakk var bilir ve şeksiz ve şüphesiz yakînen anlayasınkim zâhirinde mecmû'-ı cevârihin [45b] ve bânında cemî'-i meşâirin fi'l-cümle cism ve cânın zât-ı Hakk'ın güneş nûrunun pertevindendir. Pes senin dâim bir gözün kendi varlığının yokluğu üzerine olup kendinden kendi varlığını nefy üzerine olasın ve bir gözün dahi varlık ezelen ve ebeden Hakk'ın idüğünün üzerine olup dâim Hakk'ın varlığını isbât üzere

⁸⁸ Ben eşyanın aynıyım/hakikatiyim.

⁸⁹ B nüshasında "cân-ı gönülden" şeklindedir.

⁹⁰ B nüshasında "şikârgâhından dîdesin hâlî..." şeklindedir.

⁹¹ B nüshasında "insân" kelimesi bulunmamaktadır.

⁹² Allah'ın tecellileri aniden gelir./Fakat basiret sahibi kalbe gelir.

⁹³ "Rahman'ın cezbelerinden bir cezbe bütün insanların ve cinlerin sevapları gibidir." Aclûnî, *Keşfu'l-Hafî*, I/332.

olasın.

Pes hakikat-i teveccüh nefy ve isbâtan ibârettir. Lâ ilâhe illallah kelimesinin mazmûnudur. Eđer yüz bin kere lâ ilâhe illallah diyessin bâtınında ve kalbinde minvâl-i meşrûh üzre mezkûr olan mülâhaza bulunmaya ma'nen ol kelimeyi dememiş olursun ve eğer nefy ve isbât meânî-i hakikiyyesin sıfat-ı mezkûre üzre⁹⁴ olup ve lâkin dilinle lâ ilâhe illallah kelimesine iştigâl üzere olmasan yine hakikatte dâim-i zikirde olursun buyruldu. Ve bazı erbâb-ı tedkik bunun üzerine der ki teveccüh ibârettir ândan ki, sen cemî'-i eşyânın suver ve taayyünât ve hakâyıkını bil ki kendi taayyün ve hakikatının mecmûunu bi'l-külliyeye ayn-ı Hak bilip ve göresin.

كنت سمعه و بصره⁹⁵

kavl-i şerîfinin mûcibince bu mülâhaza üzere olan hâlde asla nefye yer yoktur. Belki kâr isbât içinde isbâttadır. Zîrâ ki Hak'dan gayri mevcûd yoktur ki senin yok demenle yok ola. Mısrâ':

سوى الله والله
ما فى الوجود⁹⁶

Kibâr-ı meşâyıhten birisi beyne'n-nâs müstehir olan [46a] şeyhlerden birinin mürîdine suâl buyurmuşlar ki şeyhin ne kârdadır ve ne yol gösterir? Mürîd cevâbında demiş ki dervîşânına kendi vücûdunuzu nefy ve Hakk'ın vücûdunu isbât eyleyin deyu emreder. Azîz-i mezbûr "Hayfâ ki tâifesini mahzâ Mecûsîliğe emreylemişler. Zîrâ ki iki görmek kâr-ı gîrândır ki yezdân ve ehremen derler, Hak'tan gayri mevcûd kaçan oldu ki hatta bunlar kendileri var olup tâ ki kendi varlıkların yok eylemeye çalışırlar." buyurmuşlar ve bazı ehl-i Hak bunun üzerine der ki teveccüh ibârettir ândan ki, sen i'tikâd eylesen eşyâ iki kısımdır. Biri hâricde mevcûddur ki onların vücûdları anâsır-ı erbaadan terkîb olmuşlardır ve biri zihinde mevcûddur ve cemî'-i mevcûdât gerek zihnî ve gerek hâricî, onun taayyünü emr-i i'tibârî ve ademîdir. Belki hakikatde Hak'tır ki, ol mazharda âşikâr olmuşdur ve lâkin bazı kesîfdir ki anâsırdan mürekkeb olan mevcûdât-ı hâriciyye gibi ve bazı latîfdir zihinde nümâyân olan mevcûdât-ı zihniyye gibi.

Pes bu eşyânın ahvâli senin ma'lûmun oldu ise her ne ki hâricde görürsün Hakk'ı ânda müşâhede eyle ve her nesne ki senin fikr ve hayâline gelir elbette onun bir sûreti ve taayyünü olsa gerek. Ol sûreti ve taayyünü bırak, gerek makbûl ve gerek gayr-i makbûl. Hakk'ı kendi [46b] fikr ve hayâl ve sûretinin cümlesinde müşâhede eyle ve bil ki senin bu fikrin varlığı dahi Hak'la kâimdir. Belki ayn-ı Hak'dır. Bu taayyün-i mahsûsla âşikâr olmuşdur. Teveccüh bu hâl üzere dâim olmakdan ibârettir buyurdular ve bazı ehlullah bunun üzerine der ki kelime-i tayyibe-i lâ ilâhe illallahın veyahud ismullâhın sûretin bir kağıda yazıp veyahud kalbine nakş eyleyip ol kelimelerin hey'ât-i rakamiyyesine devâm üzere gözüyle bakmakla veyahud hayâli gözü ile gözetmek ile teveccüh üzere ola. Zîrâ teveccühten maksûd gönülden efkâr-ı fâsideyi ve havâtır-ı müteferrikayı kaldırmak ve kalbi cemî'-i eşyâdan belki teveccüh eylediği şeyden bile boşaltıp kendisizliğe varmaktır.

Pes ol teveccüh eylediği şey her ne cinsden olursa olur. Husûsan ki müteveccih ile müteveccahun ileyh mâbeyninde nev'an münâsebet riâyet olunmuş ola deyu buyurdular ve bazı ehl-i hakikat bunun üzerine der ki mahsûsâtan taş ve ağaç ve ânun emsâlinde ikbâl eyleyip bu üslûb üzere ki gözünü ol nesneye dikip ve kirpiğin asla hareket ettirmeyip kuvâ-yı zâhirî ve bâtınîsinin cemî'isiyle müteveccih olalar ki havâtır bi'l-külliyeye mündefî' olup bi-hodluk niyeti el virub gaybet ve fenâ yüz göstere deyu buyurdular ve bazı ehl-i Hak [47a] bunun üzerine der ki teveccüh ta'bîre gelmez, sözle beyân olmaz. Belki bir vicdânî emr ve hâletdir ki mürşid-i kâmilin nazar ve inâyeti ve himmeti berekâtıyla tâlibin kâbiliyetine göre hâsıl olur buyurmuşlar. Limünşiih:

Zât-ı Hakk'a ermeye budur sırât-ı müstâkim

Dâima eyle teveccüh hâsıl et kalb-i selîm

Şâhid Gaybî'ye müstâk olana hiç şüphesiz

Gösterir didâr-ı Hakk'ı budur dâr-ı naîm.

Tarîku'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak alâ yed-i müellif ve muharririhî'l-fakîr Sun'ullah b. Şeyh Ahmed b. Beşîr fi kasaba-i Karacaşehir fi târih-i ihdâ ve seb'in ba'de elfin.

SONUÇ

Tasavvuf muhitlerinde hem bir Bayrâmî-Melâmî hem de Halvetî olarak tanınan Sun'ullah Gaybî, sûfî ve şâir kimliğiyle öne çıkmış, XVII. yüzyıl Türk tasavvuf edebiyatı ve Osmanlı tasavvuf düşüncesinin en önemli temsilcilerinden birisi olmuştur. Sun'ullah Gaybî gençlik yıllarından itibaren Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin yanında tasavvufî terbiyesini görmüş, tasavvufî şahsiyeti büyük ölçüde Bayrâmî-Melâmî geleneğin ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir.

⁹⁴ B nüshasında "gönlünde ale'd-devâm mülâhaza üzere" ifadesi bulunmaktadır.

⁹⁵ "(Kulumu sevince gören gözü, duyan kulağı, tutan eli olurum.) Artık o benimle duyar, benimle görür." Buhârî, "Rikâk", 38.

⁹⁶ Varlıklar içerisinde Allah'tan başka gerçek varlığa sahip başka bir şey yoktur.

Günümüze kadar ulaşan ve tasavvufî muhtevâyâya sahip geniş sayılabilecek bir külliyât neşreden Sun‘ullah Gaybî, tasavvufî görüşlerini manzûm ve mensûr olarak aktarmış, eserlerinde tasavvuf düşüncesinin en derin kavram ve meselelerini ele almış, özellikle de XVII. yüzyılda tasavvuf muhitlerinde yaşanan tartışmalara da temas ederek dönemin dinî-tasavvufî ortamına ışık tutmuştur.

Sun‘ullah Gaybî en önemli eserleri arasında yer alan *Tarîku'l-Hak fî't-Teveccühi'l-Mutlak* adlı risâlesinde mensûbu bulunduğu Bayrâmî-Melâmîlik'te de seyr ü sülûk usûlü olarak kabul edilen “teveccüh” meselesini ele almıştır. Teveccühün nasıl ve kime yapılması gerektiği sorularına cevap arayan Sun‘ullah Gaybî bu risâlede ayrıca tasavvuf geleneğinde teveccüh kavramına yüklenen farklı manaları da ele almış ve meseleyi Türkçe olarak anlaşılır bir dilde izah etmiştir. Sun‘ullah Gaybî'nin bu eseri kanaatimizce teveccüh kavramına dair bilgi veren önemli bir eser olup, bu kavrama dair yazılmış müstakil bir eser olma hüviyeti de taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- “Gaybî, Sun‘ullah”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergah Yay., c. 3, s. 292.
- AZAMAT, Nihat (2000). “İbrahim Efendi, Olanlar Şeyhî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c.21, ss. 298-300.
- ERAYDIN, Selçuk (1996). “İbrahim Efendi, Oğlan Şeyh”, *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları, c. 8, s. 238.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1977). *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1992). *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÜNER, Hamza (1967). *Kütahyalı Şairler*, Kütahya: Kütahya İl Basımevi.
- İBN ARABÎ (2008). *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayınları.
- KEMİKLİ, Bilal (1997). “Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî”, *AÜİFD*, XXXVII, ss. 443-460.
- KEMİKLİ, Bilal (2000). *Sunullah Gaybî: Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KEMİKLİ, Bilal (2009). “Sunullah Gaybî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c. 37, ss. 532-533.
- LA'LİZÂDE ABDÜLBÂKÎ, *Şerh-i Kasîde-i Meslekü'l-Uşşâk*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 636.
- MEHMED NAZMÎ EFENDİ (2011). *Hediyetü'l-İhvân: Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, haz. Osman Türer, İstanbul: İnsan Yayınları.
- MEHMED SÜREYYÂ (1996). *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SA'DEDDİN. *Risâle-i Melâmîyye-i Bayrâmîyye*, İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnü'l-Emin, nr. 3357.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ (2013). *el-Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kamusî'l-Muhît*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- OĞLANLAR ŞEYHÎ İBRAHİM EFENDİ (2003). *Müfîd ü Muhtasar*, haz. Bilal Kemikli, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- OSMAN HAKİKÎ BEY. *İrşâdnâme*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1429.
- ÖNGÖREN, Reşat (2010). “Şeyh”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c. 39, ss. 50-52.
- SARI ABDULLAH EFENDİ (1872). *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- SARI ABDULLAH EFENDİ (1872). *Semerâtü'l-Fuâd fî'l-Mebde' ve'l-Meâd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- SOYSAL, Ayşe Asude (2005). *XVII. Yüzyılda Bir Bayrâmî-Melâmî Kutbu: Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Akâidnâme*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 62/5.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Bîatnâme*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Dîvân*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1482.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Mekârimü'l-Ahlâk*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 62/4.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Mesele-i Sülûk*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 1468.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Risâle-i Esmâ*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1441/4.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Risâle-i Halli'd-Devrân*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 1468/19.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Risâle-i Halvetiyye vü Bayrâmîyye*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1441/1.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Risâle-i İlm ü Amel*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 1441/3.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Risâle-i Red-i Hulûl ve'l-İttihâd*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Risâle-i Teveccüh ve Murâkabe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 003137.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Râhu'l Hakîka*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Sohbetnâme*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 000292/01.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Sohbetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 003137.
- SUN‘ULLAH GAYBÎ. *Tarîku'l-Hak fî't-Teveccühi'l-Mutlak*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 000292/02.
- SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs (2001). *Avârifü'l-Maârif*, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye.
- SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin (1986). *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Süreybe, Halep: Dârü'l-Kitâbî'n-Nefis.
- ŞEYHÎ MEHMED EFENDİ (1989). *Vekâiyü'l-Fudalâ*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞEYH MUSLİHİDDİN MUSTAFA HALVETÎ (2010). *Dîvân-ı İlahiyât*, haz. Mustafa Tatçı, İstanbul: H Yayınları
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- UÇMAN, Abdullah (1982). *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- UZUNÇARŞIL, İsmail Hakkı (1932). *Kütahya Şehri*, İstanbul: Maarif Vekaleti.
- VASSÂF, Hüseyin (2006). *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları.